

İsrail-Filistin Çatışması, Karşılıklı Ekonomik Bağımlılık ve Barış Tesisi

Jalal TS SELMİ¹

Mehmet RAKİPOĞLU²

Öz

Bu çalışma, 1990'lerde Filistin ile İsrail arasında gerçekleştirilmesi planlanan ekonomik barış tesisi sürecini neo-liberalizm teorisi çerçevesinde incelemektedir. 1948 yılından beri Filistinlilerle İsraililer arasında yaşanan çatışmanın çözülmesi adına Amerika Birleşik Devletleri 1990'ların başında arabuluculuk yapmaya başlamıştır. Dönemin ABD Başkanı Bill Clinton'ın liderliğinde başlatılan ve yürütülen İsrail-Filistin yakınlaşmasının ana hedefi; iki ülke arasında karşılıklı ekonomik bağımlılık oluşturulup aralarında olan çatışmaya son vermektir. Bu anlamda çalışma, Filistin ile İsrail arasında uzun süredir devam eden çatışmaları sona erdirmek adına, 1993-2000 yılları arasında karşılıklı ekonomik bağımlılık çerçevesinde başlatılan ve "Oslo Barış Süreci" olarak adlandırılan barış inşası sürecini tartışmaktadır. Çalışma neo-liberalizmin ana akım teorilerinden olan karşılıklı ekonomik bağımlılık inşası ile siyasi krizlerin çözülmesi arasında bir bağlantı kurmayı ve bu süreci analiz etmeyi hedeflemiştir. Çalışmada özellikle 1991 yılında SSCB'nin çökmesi ve ABD'nin Ortadoğu ve dünyaya tek hâkim başat bir güç olması ile birlikte İsrail ve Filistin taraflarını süreci kabul etmeye iten nedenler ele alınıp sürecin nasıl başladığı, karşılıklı ekonomik bağımlılığın kurulma aşamalarının İsrail ile Filistin arasında pratikte nasıl işlediği, barış tesisi bağlamında amaçlanan hedeflerin gerçekleştirilip gerçekleştirilmediği ve değerlendirilmiştir. Elde edilen bulguların sonucunda, uygulanmaya çalışılan yakınlaşma yönteminin iki ülke arasında ticari anlamda karşılıklı fayda sağladığı görülmüştür. Fakat karşılıklı ekonomik bağımlılık inşa etme sürecinin İsrail-Filistin arasındaki siyasi ve askeri krizleri çözemediği ortaya çıkmıştır. Bu durumun temel gerekçeleri; İsrail'in güvenliği, ekonomik ilişkileri geliştirmekten öncelikli görmesi, İsrail-Filistin arasındaki ekonomik ilişkilerin eşitler arası olmayışı, İsrail'de iktidara gelen aşırı sağcı parti ve siyasi aktörlerin pozisyonları olarak sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Filistin, İsrail, Ekonomik Barış, Ekonomik Bağımlılık, Güvenlik Devleti.

SELMİ, J. T., & RAKİPOĞLU, M. (2023). İsrail-Filistin Çatışması, Karşılıklı Ekonomik Bağımlılık ve Barış Tesisi. İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 12(5), 2708-2724. <https://doi.org/10.15869/itobiad.1346892>

Geliş Tarihi	20.08.2023
Kabul Tarihi	21.11.2023
Yayın Tarihi	31.12.2023
*Bu CC BY-NC lisansı altında açık erişimli bir makaledir.	

¹ Doktora Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi Ortadoğu Çalışmaları Enstitüsü, Ortadoğu Çalışmaları, Sakarya, Türkiye, j_selmi@opc.center, ORCID No: 0000-0003-1788-8969

² Dr. Batman Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Batman, Türkiye, Mehmet.r@outlook.com, ORCID No: 0000-0002-6287-6943

The Israeli-Palestinian Conflict, Interdependence Theory, and Peace Building

Jalal TS SELMİ³

Mehmet RAKİPOĞLU⁴

Abstract

This study examines the economic peace-building process, which was planned to be realized between Palestine and Israel in the 1990s, within the framework of neo-liberalism theory. The United States began mediating in the early 1990s to resolve the conflict between Palestinians and Israelis in 1948. The main goal of the Israeli-Palestinian rapprochement, which was initiated and carried out under the leadership of US President Bill Clinton, was to create mutual economic dependence between the two countries and end the conflict between them. In this sense, this article discusses the process of economic interdependence that was initiated between 1993 and 2000 to end the long-standing conflicts between Palestine and Israel. The study aimed to establish a connection between the construction of economic interdependence, one of the mainstream theories of neoliberalism, and the resolution of political crises and to analyze this process. The study discussed the reasons that pushed the Israeli and Palestinian parties to accept the process and evaluated how the process worked and whether the intended goals were achieved. As a result of the findings, it has been seen that the convergence method tried to be applied provides mutual benefit between the two countries in the commercial sense. However, it has been revealed that building mutual economic dependency cannot resolve the political and military crises between Israel and Palestine. The main reasons for this situation are Israel's prioritizing the development of economic relations and the unequal economic relations between Israel and Palestine - the hierarchical structure is presented as the positions of the far-right party and political actors that came to power in Israel.

Keywords: Palestine, Israel, Economic Peace, Economic Dependency, Security State.

SELMİ, J. T., & RAKİPOĞLU, M. (2023). The Israeli-Palestinian Conflict, Interdependence Theory, and Peace Building, Journal of the Human and Social Science Researches, 12(5), 2708-2724. <https://doi.org/10.15869/itobiad.1346892>

Date of Submission	20.08.2023
Date of Acceptance	21.11.2023
Date of Publication	31.12.2023
*This is an open access article under the CC BY-NC license.	

³ PhD. Candidate, Sakarya University Middle East Institute, Middle Eastern Studies, Sakarya, Türkiye, j_selmi@opc.center, ORCID No: 0000-0003-1788-8969

⁴ Dr. Batman University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, International Relations Department, Batman, Türkiye, Mehmet.r@outlook.com, ORCID No: 0000-0002-6287-6943

Giriş

2. Dünya Savaşı, birçok küresel aktörün *grand* stratejisinde radikal değişimler meydana getirmiştir. Savaşın getirdiği ekonomik, siyasi, askeri ve toplumsal meydan okumalar sonrası Birleşik Krallık sömürge politikasını revize etmiş ve birçok sömürge toprağından geri çekilme kararı almıştır. Bu anlamda 1. Dünya Savaşı sonrası manda yönetimi olarak Filistin topraklarında siyasi etkinliğini sürdüren İngiltere, 1948 yılında bölgeden çekilme kararı almıştır. Londra yönetiminin Filistin'den çekilmesinden kısa bir süre sonra, Filistin topraklarında devlet kurmayı hedefleyen Yahudilerle Filistinli Araplar arasında çatışmalar başlamış ve bu çatışmalar ilerleyen yıllarda organize, geniş çaplı savaflara dönüşmüştür. İsrail, 1948'de kurulduğunu ilan etmiş ve savaş sonucu Filistin'in %42'sini ele geçirmiştir. Bu tarihten sonra İsrail'in hakimiyeti dışında kalan Gazze Şeridi Mısır tarafından; Batı Şeria ise Ürdün tarafından ilhak edilmiştir (Alassouli, 2020: 37, 40). Filistin özelindeki çatışma 1948 ile sınırlı kalmamıştır. 1967 yılında İsrail ile Mısır arasında gerçekleşen savaşın sonucunda hem Gazze hem Batı Şeria yönetimi İsrail'e geçmiştir. Dolayısıyla savaş İsrail'in topraklarını genişletmesini sağlamıştır. 1973 yılında meydana gelen savaşta da Filistin lehine bir ilerleme gerçekleşmemiş, İsrail topraklarını genişletmiş ve uluslararası siyasette daha güçlü konuma yükselmiştir.

Öte yandan 1967 ile 1994 yılları arasında Gazze ve Batı Şeria bölgeleri İsrail hakimiyetinde kalmıştır. 1993 yılında İsrail ile Filistin Kurtuluş Örgütü arasında imzalanan Oslo Barış Anlaşması sayesinde Filistin Ulusal Otoritesi kurulmuştur. Bu otoritenin kurulması en azından Filistin'in uluslararası camiada temsil edilmesi adına önemli bir adım olarak görülmüştür. Filistin Ulusal Otoritesi Gazze ile Batı Şeria'nın yönetimini ele geçirmiştir. 2000 yılına kadar devam eden barışçıl çözüm süreci İkinci İntifada'nın patlak vermesiyle sekteye uğramıştır. Bu tarihten itibaren İsrail ile Filistin Ulusal Otoritesi arasındaki barış görüşmeleri askıya alınmıştır. Bu süreç sadece İsrail ile Filistin'i değil, aynı zamanda İsrail ile diğer Arap ülkeleri arasındaki normalleşme süreçlerini de etkilemiştir. İbrahim Anlaşmaları ismiyle anılan ve Amerika Birleşik Devletleri (ABD) 45. Başkanı Donald Trump'ın ev sahipliğinde imzalanan anlaşmalara kadar Arap-İsrail normalleşmesi sekteye uğramıştır. (Çinkara, 2023a: 63-76) Fakat değişen jeopolitik atmosfer siyasi elitlerin karar alma stratejilerini değiştirmiş ve bazı ülkeler İsrail ile normalleşme kararı almıştır. (Çinkara, 2023b: 549-581). İsrail ile Filistin Ulusal Otoritesi arasındaki normalleşme veya diplomatik yakınlaşma süreçleri ise sürekli olarak aksamıştır. (Abu Ramadan, 2015: 74). Bu çalışma 1993-2000 yılları arasında İsrail ile FÜO arasında yaşanan ekonomik yakınlaşmayı neo-liberal kurumsalcılık teorisi ile incelemektedir. Buna göre ekonomik normalleşmenin siyasi alana tesir edip etmeyeceği tartışılmaktadır. Bu çalışma, İsrail ile FÜO arasındaki barış sürecinin arka planı ve sürecin ilerlemesini sağlayan unsurların neler olduğu, yakınlaşma sürecinin karşılıklı ekonomik bağımlılık teorisindeki aşamalarla uyumlu olup olmadığı, varsa bu uyumun pratike nasıl yansdığı ve nasıl işlediği, son olarak barış tesis edilmesi adına atılan adımların neden başarıya ulaşmadığı gibi sorulara cevap aramaktadır.

Çalışmada boyunca kullanılan teorik yaklaşım, aktörler arası karşılıklı ekonomik bağımlılığın inşa edilmesinin siyasal ve askeri sorunları engelleyebileceğini öne sürmektedir. Bu çalışmada mezkûr teorik çerçeve dört aşamada anlatılmıştır. Dolayısıyla çalışmanın ilgili bölümlerinde, 1993-2000 arası İsrail ile Filistin arasında teorinin öne sürdüğü dört aşamaya dair atılan adımlar ana hatlarıyla tartışılmıştır. İlk aşamada iş gücü gibi sınırlı bir alanda başlayan iş birliği fonksiyonel olarak yayılıp dallanmıştır. Bu

anlamda taraflar arasında ikinci aşamada kurumsal anlaşmaların imzalandığı görülmüştür. Üçüncü ve dördüncü aşamalarda ise iç içe geçen kurumlar ve entegrasyon sürecinin hayata geçirilmeye başlandığı söylenebilir. Fakat 1990'larla birlikte İsrail ile Filistin arasında kurulmaya çalışılan karşılıklı ekonomik bağımlılık tam anlamıyla inşa edilememiş ve dolayısıyla başarısız olmuştur. Nitekim bu süreç, ekonomik bağlamda eşitler arası bir ilişki biçimi kurmamıştır. Bilindiği üzere Filistin'in ekonomik durumu büyük ölçüde İsrail'in ekonomisine bağlıdır. Diğer bir ifade ile Gazze Şeridi dışında İsrail'in işgali altında kalan Filistin'in toprakları, İsrail'in askeri, siyasi ve ekonomik kontrolü altındadır. Nitekim Filistin'in ithalat ve ihracatı hala İsrail'in kontrolünden geçmektedir (Alhamed, 2014: 56). Filistin'in bütün ekonomik kalemlerin işleyişi İsrail'in vereceği ithalat ve ihracat iznine bağlıdır. Dolayısıyla İsrail-Filistin ilişkilerinde ve özellikle ekonomi bağlamında Tel Aviv'in lehine bir hiyerarşinin varlığından söz edilebilir. Benzer şekilde İsrail'in güvenlikleştirici politikaları ve barıştan uzak, şiddetten beslenen siyasal figürlerin iç siyasette güçlenmesi süreci olumsuz etkilemiştir.

Neo-liberalizm: Karşılıklı Ekonomik Bağımlılık Teorisi

Uluslararası ilişkiler teorilerinden liberalizme göre siyasetin ana aktörleri devlet, bireyler ve şirketlerdir. Buna göre realizmin aksine liberalizm, siyasetin sadece devletler tarafından şekillendirildiği iddiasına karşı çıkmakta; devlet dışı aktörlerin, uluslararası örgüt, kurumların da önemini siyaset, güvenlik ve uluslararası ilişkilerin işleyiş, inşa edilmiş ve yönetilme süreçlerinde etkin rol oynadığını öne sürmektedir (Milner ve Moravcsik, 2009: 31, 50). Bununla beraber, neo-liberalizm, devletin önemini ve uluslararası sistemin anarşik yapısını kabul etmekle beraber bu yapının dönüştürülebileceğini iddia etmektedir (Acar, 2017: 251-252). Bundan dolayı neo-liberalizmin varlığı uluslararası sisteme dair okumalarda büyük önem kazanmış ve ekonomi yöntemleriyle birçok siyasi sorunu çözmekte başarı sağlamıştır.

Neo-liberalizm devletler arasında iş birliği kurmak için karşılıklı ekonomik bağımlılık teorisine başvurmaktadır. Serbest ticaretin teşvik edilmesi ve ticaretin önündeki engellerin kaldırılması modern karşılıklı bağımlılık teorisinin özünü teşkil etmektedir. Karşılıklı bağımlılık teorisi ticari çıkarları birleştiren serbest ticaret antlaşmasına dayanır. Bahsi geçen ticaret anlaşmasından kasıt, ülkeler arasındaki ticareti engelleyen unsurları (kotalar, tarife ve gümrük vergileri vb.) ortadan kaldırmaktır (Rasmus, 2020: 67). Zira bu engeller kaldırıldığı zaman her iki taraf arasında birey – firma – devlet seviyesinde kompleks bir fayda sağlanacağı ve dolayısıyla her tarafın bu faydayı muhafaza etmek için çaba sarf edeceği düşünülmektedir (Gürkaynak ve Yalçın, 2009: 74). Örneğin uzun yıllar aralarında savaşıyan Avrupa devletleri İkinci Dünya Savaşı sonrası karşılıklı ekonomik bağımlılık kurarak siyasi ilişkileri yeniden düzenlemiştir. Dolayısıyla Avrupa'da, aynı coğrafyada yer alan devletler arasında ortak ticari çıkarların ve iktisadi – siyasi iş birliğinin sağlanması açısından devletler arasında uzun vadeli bir barış sağlamıştır (Burchill, Linklater, Devetak, Donnelly, Nardin, Paterson, Reus, Smit ve True, 2012: 92) Ampirik olarak, ekonomik karşılıklı bağımlılığın en iyi uygulanmış olduğu örnek Avrupa ülkeleri arasındaki serbest ticaret anlaşmalarından sonra ortaya çıkan barış ortamıdır. Bu anlaşmaların imzalanmasından bu yana AB devletleri arasında herhangi bir çatışma ya da savaşa şahit olunmamıştır.

Karşılıklı Ekonomik Bağımlılığın Ortaya Çıkma Aşamaları

Karşılıklı ekonomik bağımlılığın en önemli isimlerinden biri David Mitrany'dir. Ona

göre; devletler arasındaki iş birliği, ilk aşamada taraf devletler arasında en uygun teknik alanlarda gerçekleştirilir. Bu uygun teknik alanlarda gerçekleşen iş birliği başarılı sonuçlar verdikten sonra “devletlerin karşılıklı kazanç sağlayacakları diğer fonksiyonel alanlara yayılma” durumu gerçekleşir (Mitrany, 1975: 89). Yayılma eğilimine aynı zamanda dallanma/kollara ayrılma (ramifikasyon) denir (Burchill, Linklater, Devetak, Donnelly, Nardin, Paterson, Reus, Smit ve True, 2012: 92). Dallanma ya da yayılma bir alanda başlayan işlevsel örgütlenmenin diğer alanlara da yansımaları anlamına gelen bir terimdir (Gürkaynak ve Yalçın, 2009: 75). Teknik bir alanda başlayıp yayılan ve başka alanlara geçiş yapan sürecin bütününe fonksiyonalizm (işlevselcilik) denir. İşlevselcilik, karşılıklı ekonomik bağımlılığın ilk aşamasını teşkil etmektedir. Fonksiyonalizm ya da işlevselcilik aşamasına verilebilecek en tipik örnek Avrupa bütünleşmesidir. Avrupa bütünleşmesi, teknik bir alan olan kömür ve çelik üzerindeki iş birliği başlamıştır. Bu iş birliği bugünkü Avrupa Birliği’nin temelini oluşturan Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu’na dönüşmüştür. Kısa süre sonra iş birliği farklı alanlara yayılmıştır. Örneğin Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu ve Avrupa Ekonomik Topluluğu kurulmuştur. Bu aşamaların en sonuncusu da Avrupa Birliği’nin kurulması olmuştur (Kotlowski, 2000: 101, 177). AB’nin kurulması ile birlikte Avrupa ülkeleri arasında ekonomik ve ticari ilişkiler karşılıklı bağımlı hale gelmiş ve siyasi ayrışmaların askeri krize dönüşmesi engellenmiştir. Bu durum Avrupa’nın İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra şahit olunan barış ortamını ve bütünleşmeyi sağlamıştır. (Dedeoğlu, 2003: 68-69)

Neo-liberalizmin karşılıklı ekonomik bağımlılık teorisine göre ülkeler arası iş birliğinin yayılmaya başlaması ile birlikte devletler iş birliklerini siyasi ve askeri çatışmalardan korumak adına daha kurumsal adımlar atar. Buna göre belli bir alanda başlayan iş birliğinden dolayı meydana gelen dallanmaları kontrol altında tutmak ve yönetmek için serbest antlaşma yapma ihtiyacı ortaya çıkar. Dolayısıyla serbest ticaret anlaşması karşılıklı ekonomik bağımlılığın ikinci aşamasına işaret etmektedir (Burchill, Linklater, Devetak, Donnelly, Nardin, Paterson, Reus, Smit, True, 2012: 101)

Karşılıklı ekonomik bağımlılık teorisi bağlamındaki çalışmaları ile bilinen Keohane ve Nye (iki liberal kurumsalcı) uygun teknik alanda gerçekleşen iş birliklerinin kapsamını genişletmek için devletlerin uluslararası örgütlere üyeliğini teşvik ederek örgütlerin önemini vurgulamışlardır. Keohane ve Nye’nin ortaya attıkları yaklaşımların bütünü, liberal kurumsalcılık veya neoliberal kurumsallık teorisi kapsamında değerlendirilir. Bu teori ile Keohane ve Nye uluslararası örgütlerin, devletlerin çıkar tanımlarını nasıl genişletebileceklerini açıklamaktadır (Keohane ve Nye, 1989: 137, 156). Liberal kurumsalcılar, devletler arasındaki iş birliğinin kurumlar dahilinde organize edilebileceğini ve resmîyete dökülebileceğini iddia etmektedirler (Milner ve Moravcsik, 2009: 211). Bu anlamda liberal kurumsalcılık teorisine göre; uluslararası kurumlar devletlere bilgi toplamak ve devletlerle paylaşmak, uluslararası iş birliği alanlarındaki gelişmeleri gözlemlemek, sorunları çözmek için gereken yardımı sağlamak, görüşmeler için uygun ortamı sağlamak, normları ve kuralları belirlemek, toplantıları, görüşmeleri organize etmek gibi hizmetler ve olanaklar sunmaya çalışır (Keohane ve Nye, 1989: 137, 156).

Uluslararası örgütler mezkûr hizmetlerin yanında devletler arası iş birliğinin artması adına birçok başka hizmet sağlamaya çalışır ve bu anlamda iş birliklerinin kurumsallaşması adına teşvik programları açıklar. Dolayısıyla uluslararası örgütler, devletler arası iş birliği sonucunda ortaya çıkan karşılıklı kazançların sürekliliğini

sağlamak adına iş birliği içinde bulunan devletler adına siyasi, ekonomik ve sosyal çaba sarf ederler (Keohane ve Nye, 1989: 137, 156). Bu anlamda bölgesel ya da uluslararası kurumların kurumsal adımlarını sağlam ve etkin bir şekilde icra ettikleri zaman devletler arasındaki karşılıklı yakınlaşma ve iş birliği pekiştiği görülmektedir (Serdar, 2015: 14). İş birliğinin pekişmesi noktasında karşılıklı ekonomik bağımlılığın üçüncü aşaması gerçekleşir. Bu aşamaya da kurumsallaşma aşaması denir.

Karşılıklı ekonomik bağımlılığın ortaya çıkmasını sağlayan dördüncü ve son aşaması entegrasyon aşamasıdır. Bu aşamada devletler, daha önceki aşamaları bölgesel ya da küresel ölçekte gerçekleştirdikten sonra aralarındaki işlerin nasıl yürüyeceğini belirleyecek kuralların yazılı anlaşmalara dönüştüğü bir stratejik ve iktisadi çıkarların örtüşmesi durumuna yönelirler (Pulat, 2018: 98). Bu noktada Richard Rosecrance iktisadi karşılıklı bağımlılığın gelişimi ile toprak elde etme amacıyla çatışmaya girmenin öneminin azalışı arasında bir ilişki söz konusu olduğunu dile getirmiştir. Rosecrance'a göre günümüz dünyasında devletler arasında ticaretin ve iş birliğinin getirisini, askeri rekabet ve toprak kazanımının önemli bir şekilde önüne geçmiş durumdadır (Rosecrance, 2012: 165). Aslında bu durum küresel çapta değerlendirildiğinde bilindiği üzere özellikle 1.Dünya Savaşı'ndan önce devletler emperyalist hedefleri uygulayarak çıkarları uğruna kazançlarını sağlamak için savaşıyordu. Bu dönemde emperyalist devletler toprak kazanımını milli gelirin artırılmasının en temel yolu olarak görüyorlardı. Ancak Rosecrance'nin görüşüne göre son zamanlarda görünen realite, savaşan devletlerin değil ticaret yapan devletlerin hâkim olduğu bir uluslararası sistemin etkin olduğunu göstermektedir (Yıldırım, 2015: 189). Bu görüşün gerçeğe daha yakın olduğu iddia edilebilir. Nitekim savaşan devlet, savaştan kazandığı kazançları savaş masraflarına ya da toprak kazandıktan sonra o topraklarda ona tabi yönetim masraflarına sarf etmektedir. Ancak ticaret yapan tarafların ikisi de kazanç sağlar. Dolayısıyla mevcut uluslararası sistemdeki hedefler, emperyal dönemdeki sıfır toplamlı oyundan ziyade (zero sum-game) daha çok iki tarafında kazandığı kazanımları (win-win game) mantığına dayanmaktadır.

Sonuç olarak karşılıklı ekonomik bağımlılığın aşamaları dört aşamada özetlenebilir. Bunlardan ilki fonksiyonalizmdir. Bu aşamada devletler arası ilk iş birliği yapılırdı. Örneğin, yolcu taşıma alanında başlatılan demiryolu iş birliği başka alanlara yansır. Demiryolu alanında gerçekleşen iş birliği bir süre sonra sanayi üretimleri taşıyan demiryolu alanına yansır. Bir süre sonra da başka alanlara dallanır. İkinci aşama serbest ticaret anlaşması aşamasıdır. İş birliğinin dallanıp yayılmasından ötürü devletler serbest anlaşma yapma gereğini hissederler. Üçüncü aşama kurumsallaşma aşamasıdır. Bu aşamada iş birliğinin kurumsallaşması gerçekleşir ve iş birliklerini kontrol eden ve yöneten kurumlar tesis edilir. Örneğin Gümrük Birliği, Serbest Pazar, ekonomik iş birliği gibi kurumsallaşmış ortaya çıkar. Son aşama ise entegrasyon aşamasıdır. Karşılıklı iş birliklerine dair mutabakata varılan kuralların yazılması, kodifiye edilmesi ve stratejik iktisadi çıkarların örtüşmesi bu aşamada hedeflenir. Entegrasyon karşılıklı ekonomik bağımlılığını pekiştirir ve burada devletler artık o bağımlılıktan doğan ticari çıkarların zarar görmemesi için gerekli adımları atarlar. Bu teorik ve kavramsal çerçeve ışığında İsrail-Filistin arasındaki ekonomik yakınlaşmanın siyasi ve askeri krizleri sonlandırıp sonlandırmayacağı ele alınabilir.

Filistin ile İsrail Arasındaki Dolaylı ya da Direk Ekonomik Yakınlaşma Üzerine Değerlendirme

Modern İsrail-Filistin çatışması büyük oranda 1948'de başta Avrupa olmak üzere birçok yerden gönderilen Yahudi'nin göç etmesinden sonra kurulan İsrail'in resmi bir devlet olarak ilan edilmesinden sonra başlamıştır. Bu tarihten sonra çatışmalar kesintilerle 1991'e kadar devam etmiştir. Fakat dönem dönem iki tarafın barışa yönelmesi ve bazı ekonomik adımların etkisinden ötürü çatışmaların durakladığı görülmüştür. Özellikle İşçi Partili İsrail Başbakanı olan İzak Rabin'in (toprak yerine barış) politikası İsrail'in dış politikasını şekillendiren bir unsur haline geldikten sonra barış hedefleyen görüşmeler gerçekleşmeye başlamıştır (Saleh, 2012: 78). Aslında Rabin'in politikası yukarıda bahsedilen Rosecrance'nin görüşüyle örtüşmektedir. Buna göre devletler ya da devletlerin bazı liderleri toprak elde etme hedefi yerine ekonomik kazanımların daha karlı olduğunu düşündüğü zaman iş birliği politikasına yönelirler. Bu çalışmada da Filistin ile İsrail arasında yaşanan yakınlaşma ekonomik perspektiften ele alınmaktadır.

Birinci Aşama: İş Gücü ve Fonksiyonalizm

Bu aşamada iki önemli teknik ekonomik gelişme bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, İsrail'in Filistin'i 1967 tarihinde işgal etmesi ve sonrasında Filistinlilerin İsrail'de birçok teknik sektörde (inşaatçı, elektrikçi, tesisatçı vs.) kaçak olarak çalışmaya başlamasına tekabül etmektedir. Bu, İsrail'in ekonomisine ucuz işgücünü sağlamıştır. İkincisi, Filistinlilerin İsrail'den kaçak olarak bazı malları ithal etmeye başlamasıdır (Farsakh, 2010: 156). Filistinlilerin İsrail'de gidip kaçak olarak çalışmaya başlaması İsrail ile Mısır'ın ABD arabuluculuğunda 5 Eylül 1978'de Camp David Antlaşması'nı imzalamasıyla ortaya çıkmıştır. Filistinliler Ürdün ve Mısır'dan ithal ettikleri bütün malları İsrail'den yasal bir şekilde ithal etmeye 1978 sonrası başlamışlardır (Farsakh, 2010: 201, 202). Her ne kadar Filistinliler 1967 sonrası İsrail'de çalışmaya başlamış olsa da bu sayının oldukça sınırlı olduğu belirtilmelidir. Nitekim İsrail, ulusal ihtiyaçlarına göre sınırlı sektörde Filistinli işçi istihdam politikası takip etmiştir. Bununla birlikte Camp David Anlaşması sonrası İsrail'de çalışan Filistinli sayısının arttığı söylenebilir (Alsayer, 2022: 453, 458). Filistinlileri sınırlı ve teknik işlerde istihdam eden İsrail'in özellikle yerleşimci politikasının kurumsallaşması adına işçi serbestliğine 1967 yılı sonrasında ihtiyaç duyduğu görülmüştür. Bu anlamda Gazze'deki nitelikli iş gücünün çekilmesi, İsrail-Filistin arasındaki teknik iş birliği inşa etmiştir (Mofa, 2009).

İki aktör arasındaki teknik iş birliğini mümkün kılan iş gücü istihdamının bir diğer ayağı ise 1967 sonrası yaşananlarla alakalıdır. 1967 sonrası Gazze ve Batı Şeria'nın işgal edilmesi sonrası bu bölgeler İsrail'in fiili kontrolü altına girmiştir. Özellikle Mısır'ın Filistin'deki nitelikli iş gücünü başka noktalara kaydırması sonrası İsrail bu alanı doldurmaya başlamıştır. Dolayısıyla gerek İsrail gerekse Filistin'in iş gücü noktasında teknik bir iş birliği yapması fonksiyonalizm olarak adlandırılabilir. David Mitrany'nin ifadelerinden hareketle, bu aşamada Filistin tarafında uygun ekonomik alan Filistinlilerin İsrail sınırları içinde kaçak olarak çalışan iş gücünde yatmakta olduğu söylenebilir. Nüfusu az olan İsrail tarafında ise uygun ekonomik alan yine Filistinlilerin sağladığı olduğu ucuz işgücüdür. Dolayısıyla iki tarafı karşılıklı ekonomik ve siyasi olarak bir araya getiren işgücü olmuştur. Bu da karşılıklı ekonomik bağımlılığın ilk aşaması olan fonksiyonalizm- işlevselcilik aşamasına işaret etmektedir. Öyle ki iki taraf arasında karşılıklı fayda sağlayan belli bir ekonomik teknik alan meydana gelmiştir. Bu teknik olan belirtildiği gibi işgücü olmuştur. Ancak bu iş gücü sadece bir sektörde değil birçok sektörde faaliyet gösterip zamanla başka alanlarda da kendisini gösterip dallanma sürecini ortaya çıkarmıştır. Bu anlamda iş birliğinin arttığı bir sektör tarım alanıdır. İsrail

açısından tarım politikaları 1960'lar ve 1970'ler sonrası ciddi meydan okumalara maruz kalmıştır. Bu meydan okumalar; Avrupa'dan getirdiği vatandaşlarının Filistin'in topraklarına ve iklimine dair uzmanlıkları sınırlı olması ve tarımın Avrupa'ya bağımlı olmasıdır. Daha bağımsız ve kendine yetecek kadar bir tarım politikası için İsrail nüfusun da yetersiz kaldığını görmüştür. (Abu Namel, 2004: 87). Bu durumun aşılması için Gazze ve Batı Şeria bölgelerinde bulunan İsraili yerleşimlerde Filistinli çiftçilerin çalışmalarını sağlayacak uygulamalar ortaya koymuştur (Farsakh, 2010: 156). Bütün bu gelişmeler İsrail-Filistin arasındaki ekonomik ilişkilerde işlevselciliğin yayılma aşamasını ortaya koymaktadır. Nitekim bir dönem illegal de olsa İsrail'deki tarım ve inşaat sektörlerinde çalışmaya başlayan Filistinliler zamanla İsrail'in de ihtiyacı üzerine yasal olarak inşaat, hizmet, tarım ve birçok başka sektörde çalışmaya başlamıştır. Dolayısıyla sınırlı başlayan iş gücü istihdamı sektörler arası da bir yayılma yaşamıştır. İsrail'in de özellikle 1980'lerle beraber Gazze ve Batı Şeria bölgelerinde sadece kendi işlerini değil Filistinli işçilerin de çalışmasını sağlaması iş gücü sektöründe bir yayılma oluşturmuştur.

İkinci Aşama: Kurumsal Anlaşmalar

İsrail ve Filistin arasındaki birinci yakınlaşma aşaması zamanla daha kurumsal bir aşamaya geçmiştir. Bu anlamda İsrail ve Filistin'i temsil eden Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ), bu ekonomik yayılma ve genişlemeden sonra, heyetler arası görüşmelerle bir araya gelip iş birliklerinin daha düzenli ve kurumsal şekilde ilerlemesini sağlayacak protokollerin imzalanması noktasında mutabakata varmıştır. Bu mutabakatlar Oslo görüşmeleri süreci çerçevesinde 1994 yılında Paris Protokolü'nü imzalanması ile zirveye çıkmıştır (Saleh, 2015: 67). Ekonomik iş birliğindeki bu yayılma, iki tarafın ekonomik ve serbest ticaret anlaşmasına tekabül eden ekonomik iş birliği anlaşmasının imzalanmasını kolaylaştırmıştır. Bu anlaşma bir anlamda serbest anlaşma aşamasını temsil etmektedir. Zira bu anlaşmadan sonra özellikle Filistinli işçi ve tüccarlar İsrail ve yurtdışına daha kolay hareket etmeye başlamıştır (Saleh, 2015: 68-69). Bu aşamaya gelmek için Filistinliler ile İsrail, 1991'de aralarındaki çatışmanın sonlanacağını ve iş birliğinin devam edeceğine işaret eden Madrid Konferansı'nda bir araya gelmiştir. Bu konferanstan sonra siyasi barış süreci başlamıştır. Bu süreçte iki taraf arasında ekonomik iş birliğini mümkün kılan veya hızlandıran birçok anlaşma daha imzalanmıştır.

Oslo Anlaşması, iki taraf arasındaki iş birliğini kurumsallaştıran en önemli anlaşmalar arasındadır. 13 Eylül 1993'te iki taraf arasında imzalanan Oslo Anlaşması uyarınca taraflar arasında kurumsal bazda ekonomik ilişkileri tesis eden ve düzenleyen Paris Protokolü Nisan 1994'te imzalanmıştır (Memiş, 2002: 110). Paris Protokolü'nde "Her iki taraf kendi bölgesindeki işçi hareketliliğinin boyutunu ve koşullarını zaman zaman belirleyebilme hakkını kullanarak birbirleri arasındaki işçi hareketliliğinin normal ve kolay seyrini düzenleyebilir" maddesi yer almaktadır (Btselem, 2001). Bu düzenlemeleri de tatbik edecek koordinasyon ve bağlantı kurumu da tesis edilmiştir. Diğer taraftan protokol, İsrail ile Filistin arasındaki serbest ticaret ilkesini yasalastırmıştır (Özkoç, 2009: 179). Bu süreç, karşılıklı ekonomik bağımlılık açısından kritik bir öneme sahiptir. Nitekim kavramsal bölümde zikredildiği gibi, önce sınırlı (işçi) bir sektörde başlayan iş birliği, ekonomik ilişkileri geliştirmiş, daha sonra sektörler arası yayılma sağlamış ve başka alanlara da sirayet etmiştir. Bir sonraki aşamada her iki taraf da ekonomik iş birliği alanlarını düzenli ve kanuni şekilde ilerletmek adına bir araya gelip iş birliği anlaşmaları imzalamıştır.

İsrail ve Filistin yönetimi arasındaki iş birliğini düzenleyen ve kurumsallaştıran ikinci

anlaşma Gazze-Eriha anlaşmasıdır. Daha çok güvenle alakalı olan bu anlaşma ekonomik ilişkileri de kapsamaktadır. Nitekim anlaşmada Paris Protokolü ile üzerinde uzlaşılan ekonomik konuları kabul ettiğine dair ifadelerin geçtiği bir 'ek' dosya bulunmaktadır (Palquest.org). Bu ek dosyada para politikası, ithalat-ihracat politikası, vergilerin toplanma ve dağıtma şekli gibi konular da yer almaktadır. Burada da kurumsallaşma ve entegrasyon hususlarından bahsetmek mümkündür. Örneğin vergi konusu (özellikle gümrük vergisi) iki tarafın iş birliğinde kurumsallaştığını ve entegrasyon sürecinin devam ettiğini göstermektedir. Örneğin İsrail limanlarından gelen ürünlerin gerek İsrail gerekse Filistin Maliye Bakanlıkları ve gümrük birimlerindeki memurların ortak hareket etmesi ile ihracatı söz konusu olmuştur. Bu süreçten elde edilen vergi, iki taraf arasında paylaşılmaktadır (Palquest.org). İki taraf arasındaki ekonomik iş birliği ve entegrasyon sürecini ispatlayan bir diğer nokta ise ihracat ve ithalat noktasında kullanılan para biriminin aynı olmasıdır. Dolayısıyla ithalat ve ihracat politikaları noktasında yürütülen koordinasyonu kurumsal bir boyuta ulaştırmış ve entegrasyonun sağlanması adına her iki taraf da ciddi adımlar atmıştır.

Oslo Anlaşması'nın ikincisi olarak bilinen Taba Anlaşması da iki taraf arasındaki karşılıklı ekonomik bağımlılığın tesis edilmesinde kritik rol oynamıştır. Nitekim bu anlaşma, 1. Oslo Anlaşması'ndan başlayıp Paris Protokolü ve Gazze-Eriha anlaşmasında yer alan ekonomik ve siyasi düzenlemelerin devamı olarak sayılabilir. Eylül 1995'te imzalanan 2.Oslo Anlaşması daha önce yapılan bütün düzenlemelerin sadece Gazze'ye ilişkin olduğu maddesine, bu düzenlemelerin Batı Şeria'yı da kapsadığı maddesini eklemiştir. (Saleh, 2015: 69) Dolayısıyla daha çok güvenli ilgili olan Gazze-Eriha anlaşmasına ve 1. Oslo Anlaşması'na genişleme sağlayan bu anlaşma, iki taraf arasındaki iş birliğinin genişlemesine katkı sağlamıştır (Alkam, 2016: 13).

Üçüncü ve Dördüncü Aşama

Ekonomik karşılıklı bağımlılığın üçüncü aşamasında iç içe çalışan karşılıklı kurumların varlığını tarif eden kurumsallaşma sürecine geçilmektedir. Bu aşamada Filistinlileri yöneten kurumların bütünlüğünü bir araya getiren Filistin Ulusal Otoritesi 1993 yılında kurulmuştur. FUE Filistinlileri hem Filistin'in içinde hem dışında temsil eden bir kurum haline gelmiştir. FUE'nun İsrail ile kurumsallaşma aşamasına geçmesi İkili İrtibat ve Koordinasyon Bürosu'nun kurulmasıyla gerçekleşmiştir. Bu büro aracılığıyla iki taraf arasındaki güvenlik meseleleri ve ekonomik iş birliği alanları (vergi, para politikası, ithalat- ihracat politikası vs.) ile ilgili bütün çalışmaların koordinasyonu yürütülmektedir (Alkam, 2016: 13). Dördüncü aşamada ise entegrasyonun emareleri ortaya çıkması ile alakalıdır. 90'lı yıllardan itibaren iki taraf arasında bütün ekonomik alanlar; vergi tahsilatı, mali ve parasal alan, turizm ve sigortacılık bütünleşme sürecine geçmiştir. Ancak bu bütünleşme ya da entegrasyon Filistin'i bazı ekonomik haklarından mahrum etmiştir. Örneğin; Filistin'e ait bağımsız bir merkez bankası, parasal sistem, tapu sistemi, nüfus sistemi, ithalat ve ihracat hareketliliği, kara, deniz ve hava seyahat geçişleri vs. gibi haklar tanınmamış ve bütün bunlar İsrail'in otoritesi ya da kontrolü altında kalmıştır (Asfour, 2016, 50). Dolayısıyla karşılıklı ekonomik bağımlılığın son aşamasında İsrail lehine inşa edilen hiyerarşik ilişki biçimi iş birliğinde yapısal problemler meydana getirmiştir. Ayrıca entegrasyon sürecinin ifade edilmesinde "dolaylı ya da cehren" terimlerinin kullanılması, Filistin'e ekonomik bir bağımsızlığın tanınmamasından kaynaklanmıştır. Filistin'in İsrail'e olan ekonomik bağımlılığını artıran bu süreç, siyasi ve askeri krizlerin çözülmesine radikal katkı sağlamamıştır.

Tablo 1: 1990'larda Filistin ile İsrail arasında Ticaret Hacmi- Değer: Milyon Dolar
(Abdulrahman, 2001, 31, 32)

İhracat	İthalat	Yıl
3.6	15.210	1995
3.18	17.4269	1996
3.59	18.52.3	1997
3.73	18.33.1	1998
3.72	18.85.0	1999
4.04	17.82.1	2000

Not: İhracat Filistin'in İsrail'e ya da İsrail üzerine yurt dışına olan mal çıkışını göstermektedir. İthalat ise Filistin'in İsrail'den yaptığı ithalat miktarını göstermektedir.

Tablo 2: 2000'lerde Filistin ile İsrail Arasında Ticaret Hacmi – Değer: Milyon Dolar
(Alzaytouna, 2018, 45)

İhracat	İthalat	Yıl
2.25	12.5	2001
2.53	12.0	2002
1.36	10.0	2003
2.65	9.6	2004
2.4	6.5	2005

Tablolarda da görüldüğü üzere anlatılan süreç her iki taraf için de fayda sağlamıştır. Bu anlamda karşılıklı ihracat ve ithalat artmıştır. İki taraf arasında çatışmanın olduğu dönem ile çatışmanın olmadığı veya daha az yoğunluklar olduğu dönemler kıyaslandığında, çatışma olmadığı veya daha az olduğu dönemde çatışmanın olduğu dönemden daha fazla fayda (İsrail'in lehine daha çok olsa da) sağladığının görülmesi mümkündür. Bu da iki taraf arasında sağlanması planlanan entegrasyonun göstergelerine işaret etmektedir. Ancak bu sürecin karşılıklı ekonomik bağımlılık sağlamadığı görülmektedir. Nitekim bu süreç İsrail lehine hiyerarşik sistem inşa etmiştir.

Bu durum da karşılıklı ekonomik bağımlılığın kurulmasına engel teşkil etmiştir. 1995'te başlayan askeri ve siyasi krizleri aşmaya yönelik karşılıklı ekonomik bağımlılık tesis edilme adına inşa edilen bu iş birliği ve entegrasyon süreci 29 Eylül 2000 tarihinde başlayan El-Aksa İntifadası ile son bulmuştur. Nitekim bu tarihten sonra taraflar arası çatışmalar yeniden başlamış ve zamanla şiddetlenmiştir. İsrail de Filistinlilere sağladığı ekonomik imkanların büyük bir kısmını geri almıştır. İsrail, sadece imkanları geri almakla kalmayıp aynı zamanda Filistin'e karşı kara, hava ve denizden ekonomik bir ambargo uygulamıştır (Alashal, 2010, 28).

Filistin ile İsrail Arasında Karşılıklı Ekonomik Bağımlılığın Gerçekleşmemesinin Sebepleri

İki taraf arasında hedeflenen karşılıklı ekonomik bağımlılık hayata geçirilememiştir. Bunun temel nedeni ise hedeflenen karşılıklı ekonomik bağımlılığın inşa edilmişindeki güç dağılımının eşit olmamasıdır. Diğer bir deyişle daha önce de zikredildiği gibi karşılıklı ekonomik bağımlılık sürecinin her iki tarafa da eşit dağıtılmaması ve bu sürecin İsrail'in lehine hiyerarşik bir sistem üretmesi süreci olumsuz etkilemiştir. Bununla birlikte İsrail'in 'güvenlikçi' politikaları, işgal ve yerleşimci politikalarını sürdürmesi de karşılıklı ekonomik bağımlılığın hayata geçirilmesinin önünü tıkamıştır.

Güvenlik odaklı ve güvenikleştirme mantığı üzerine kurulan bir devlet, iktisadi refahı güvenlikçi politikalara tercih etmez. Güvenikleştirme ve güvenlik politikalarında sert adımları ile bilinen İsrail de bu tipolojiye girmektedir. 1948'ta Filistin'i işgal ederek başladığı savaş ortamı, İsrail'in güvenlik politikalar izlemesine sebep olmuştur. Bu tarihten itibaren, kendisini sürekli savaş içerisinde tutan ve bulan İsrail, bir Arap toprağını işgal etmesinden dolayı da Arap ve Müslüman devletler tarafında da zaman zaman tehdit edilmekte ve mezkûr ülkelerle askeri çatışmalara girmektedir. Dolayısıyla sürekli tehdit altında olan, küçük bir toprak parçasında güvenlik merkezli bir grand (büyük) strateji takip eden İsrail açısından Filistin ile iş birliği yapıp, iktisadi refaha erişmenin birincil öncelik olmadığı söylenebilir. Dolayısıyla İsrail güvenlik bürokrasisi, Filistin ile sürdürülen karşılıklı ekonomik bağımlılığın Filistin'i güçlendirip tehdit haline getirmesini 'güvenikleştirerek' olumsuz bir yöne evirmiştir (Werman, 2023: 25, 55, 86). Bundan dolayı güvenlik merkezli politikalar benimseyen İsrail, ekonomik gelişmelere yaklaşırken de güvenlik merkezli bir perspektif geliştirmiştir. El-Aksa İntifadası'nın başlaması ile birlikte İsrail, Filistinli işçilerin İsrail'e girişlerini yasaklayıp Tayvan ve Afrikalı ülkelerden işçi almaya başlamıştır (Alzaytouna, 2009, 43). Bu işçiler Filistinli işçiler kadar yetenekli olmasalar bile, İsrail için bu husus çok büyük bir önem taşımamıştır. Nitekim İsrail açısından birincil öncelik güvenlik ve hayatta kalmak olmuştur. Bu anlamda İsrail'in güvenliği, ekonomik iş birliğine tercih ettiğini gösteren birçok durum bulunmaktadır.

Bu durumların ilki 1994 yılında Paris Protokol Anlaşması ve anlaşmadaki maddelerle alakalıdır. Anlaşmada İsrail'in bütün sınırların denetimi hususunda tam ve tek yetkili aktör olduğunu ifade eden madde İsrail'in güvenlikçi yaklaşımını göstermektedir (Wafainfo). Bu madde Filistin'in gerçekleştireceği ticaretin tamamen İsrail kontrolüyle gerçekleştirileceği anlamına gelmektedir. Diğer bir ifade ile Filistin İsrail'in izin verdiği kadar ticaret yapabilmektedir. Bu durum İsrail'in Filistin'in ekonomik güç kapasitesini şekillendirmesine olanak sağlamaktadır. Dolayısıyla olası çatışma durumunda dahi İsrail güvenlik bürokrasisi Filistin'in ekonomik kaynakları üzerinde etki sahibi olmaktadır.

Böylelikle İsrail'e gelecekte savaş ya da çatışma olursa, çatışma sırasında Filistin'in dışarıdan maddi destek alması ya da ithalat yapması engellenir. Bu durum çatışma ve gerilimin azaltılmasından (de-escalation) ziyade gerilim ve çatışma ortamının artmasına neden olmuştur. Örneğin 2007'den beri Gazze'ye karşı uygulanan ambargo taraflar arasındaki çatışma ortamını zirveye çıkarmıştır.

İsrail'in güvenlikçi politikalarına bir diğer örnek 1994 yılında imzalanan Gazze-Eriha Anlaşması ve devam eden süreçte görülmektedir. Her ne kadar anlaşma taraflar arası entegrasyonu sağlayacak ekonomik politikaları barındırsa da (vergi ortaklığı gibi) fonksiyonel olarak İsrail'in bu politika ile kendini güvende tutmaya çalışması süreçte zarar vermiştir. İsrail yukardaki hususta olduğu gibi Filistinlilere ayrı bir vergi politikasını tanırsa bir çatışma ya da bir savaş durumunda kendilerine maddi bir kaynak sağlayıp kendilerini savunacağı düşüncesinden hareketle, kendi güvenliği için Filistinlilerin ayrı bir vergi politikasını uygulayabilmelerini kısıtlamıştır. Zaten sınırları kontrol eden İsrail bir çatışma veya savaş olursa Filistin Maliye Bakanlığı'ndan gelen personelleri diskalifiye edip Filistin'e gitmesi gereken vergi payına el koymaktadır. Örneğin; Filistin Cumhurbaşkanı Mahmud Abbas Kasım 2012 tarihinde BM'ye Filistin'e gözlemci statüsü kazandırmak için gittiğinde İsrail bu harekete karşı Filistin'e ceza olarak vergi payını yaklaşık 6 ay kesmiştir (Paltoday, 2012).

İşlevselciliğin ve kurumsalcılığın varsayımlarına karşı çıkan Stanley Hoffman'a göre ekonomi gibi teknik alanlarda ulusal çıkarlar uyuşabilirken; güvenlik gibi yüksek politika alanlarında çıkarlar kolaylıkla uyuşmaz (Hoffman, 1970: 388). Örneğin işgücü ve ihracat-ithalat konusunda İsrail ile Filistin arasında ilgi çekici bir iş birliği oluşmuştur. Ancak bazı İsraili siyasi liderler (Netanyahu gibi) İsrail'in güvenliğinin tehlikede olduğunu iddia edip uzun süre kurulmaya çalışılan iş birliği alanlarını yıkmıştır (Zantouni, 2013: 95). Dolayısıyla İsrail'in güvenlikçi politikalarının bir noktası da güvenlik merkezli düşünen ve böyle bir yönetim anlayışı benimseyen siyasetçiler olmuştur. Bu durum İsrail'de güvenlik gibi yüksek politika meselelerinin ekonomi gibi alçak politika meselelerinde daha güçlü bir etkisi olduğunu göstermektedir.

İsrail'in 'önce güvenlik politikası' Filistinli direniş gruplarını varılmaya çalışılan süreci yıkmaya itmiştir. Benzer şekilde İsrail içi aşırıcular da bu süreçlere radikal tepkiler göstermiştir. Örneğin karşılıklı ekonomik bağımlılığın inşası noktasında bahsedilen anlaşmaların birçoğunda kritik rol oynayan İşçi Partili İzak Rabin, bu politikalarına razı olmayan aşırı sağ kanadından gelen Yigal Amir tarafından 1995 yılında suikasta uğramış ve öldürülmüştür. Rabin'den sonra 1996 yılından yapılan seçimle başbakanlığa gelen sağcı Bünyamin Netanyahu, önceki Başbakan Rabin'in işçilerin çıkarları ve barış için uyguladığı politikalara karşı çıkıp mevcut süreci tıkamaya başlamıştır. Zira Netanyahu iktidara geldiğinde ilk olarak, kendi seçmenlerini razı etmek için yeni yerleşim bölgelerinin inşasına izin vermiştir. Aynı zamanda Kudüs'te Mescidi Aksa'nın altında arkeolojik kalıntıları araştırma bahanesi ile kazı çalışması yapılmasının önünü açmıştır (Abu Ouda, 2012, 278). Bütün bu faktörler 1997 yılından sonra, iki tarafın 1993 yılında başlayan barış sürecini bir kenara bırakıp yeniden karşılıklı şiddet eylemleri başlatmasına neden olmuştur.

1996'da taraflar arasındaki barış sürecinin yeniden başlatılması için ABD başkanı Clinton'un adımları ile İsrail Başbakanı Netenyahu ve FKÖ başkanı Arafat bir araya gelmiştir. Bu görüşme sonrası 1998 yılında Wye River Memorandumu/Mutabakatı

imzalanmıştır (Rivera, 2004: 65). Bu anlaşma 1996'da tıkanan barış sürecine tekrar işlerlik kazandırmıştır fakat ancak taraflar arası ekonomik sorunlara odaklanmamıştır. Ayrıca Netanyahu'nun iktidarda olduğu dönemlerde İsrail-Filistin arasında karşılıklı ekonomik bağımlılığın inşasına dair olumsuz gelişmeler yaşanmıştır. Örneğin 1992 yılında İsrail'de çalışan Filistinli işçi sayısı 116.000 iken 1996 yılında bu sayı 28.000'e düşmüştür. Yine bu dönemde Filistinlilerin ihracat ve ithalat noktasında giriş ve çıkışlarında sorunlar çıkartılmıştır. Benzer şekilde Filistinlilere yönelik uygulanan gümrük vergisi artırılmış, bazı malların keyfi biçimde çıkışlarını engellenmiş ve bu durum pratik bir çözüme bağlanmamıştır. Bu siyasi değişiklik karşılıklı ekonomik bağımlılığı büyük ölçüde engellemiştir (Dar Alahram, 1997: 234).

Mezkûr sorunlar 1999'a kadar devam etmiştir. Bu tarihte seçimi işçi partisinden Ehud Barak kazanmıştır. Barak ile beraber Rabin döneminde yaşanan yumuşama yeniden canlanmıştır. İşçi ve ticaret hareketinde de yine kolaylıklar yaşanmıştır. Ancak bu çok durum uzun sürmemiştir. Nitekim İsrail iç siyasetinde aşırı sağcı, muhafazakâr ve muhalefet lideri olan Ariel Şaron'un yükselmesi süreci olumsuz etkilemiştir. Şaron 28 Eylül 2000 yılında El-Aksa mescidini ziyaret edip provokasyon yapmaya çalışmıştır. Müslümanlarca kutsal sayılan bu yerin İsraili bir lider tarafından gövde gösterisine muhatap kılınması şiddet eylemlerinin artmasına neden olmuştur. Şaron'un bu hareketi daha sonra El-Aksa İntifadası ile taçlanmıştır. El-Aksa İntifadası'nın başlamasıyla daha önce imzalanan anlaşmalar ve protokoller askıya alınmıştır (Maruf, 2000: 56). Bu tarihten itibaren, Filistinlilerin ana ekonomik kaynağı olan İsrail, İsrail sınırları içinde çalışan Filistinli işçilerin izinlerini iptal etmeye başlamıştır.

Karşılıklı ekonomik bağımlılığın tesis edilememesinin bir diğer sebebi ekonomik iş birliği sürecinin hiyerarşik bir düzen kurmuş olmasıdır. Örneğin, Paris Protokolü'nde yer alan işçi hareketliliği ile ilgili olan maddenin İsrail'i Filistin üzerinde egemen kılması sürece zarar vermiştir (Dar Alahram, 1997: 235). İş birliğinin kurumsallaşması adına olumlu bir durum ortaya çıkaran bu işçi hareketliliği meselesi, İsrail'i Filistin'e karşı güçlendirmiştir. Ayrıca hiçbir İsraili işçinin Filistin'de çalışmaması da eşitler arası bir iş birliği ortamının üretilmediğini kanıtlamaktadır. İsrail, Gazze ve Batı Şeria yönetimini FKÖ'ye verdikten sonra İsraili işçiler (sadece mavi yakalı değil beyaz yakalılar da) güvenlik nedeniyle Filistinlilerin yaşadığı bölgelerden İsrail içine ve Filistin toprağı üzerine yasa dışı inşa edilen yerleşimlere çekilmişlerdir. Bu durum Filistin'deki iş gücü istihdamını azaltmıştır.

Kasım 1967 tarihinde BMGK tarafından çıkartılan 242 kararına göre; İsrail 1967 savaşının sonucunda işgal ettiği topraklardan çekilmesi gerekmesine rağmen, İsrail'in bu kararları yok sayması ve hukuksuzca adımlar atması ekonomik iş birliği sürecini olumsuz etkilemektedir (Topuz ve Arafat, 2023, 370). Filistinlilerin özellikle de Filistin Ulusal Otoritesi'nin İsrail ile ekonomik iş birliği sürecine girmesinin temel motivasyonu, bağımsız bir Filistin devletinin kurulacağı düşüncesi ile doğrudan ilintilidir. Fakat İsrail'in mevcut işgal ve yerleşim politikaları Filistin'i ekonomik iş birliği sürecinden uzaklaştırmaktadır. Nitekim İsrail ise Gazze'den çekilip Batı Şeria bölgesine yönelik uluslararası normlara aykırı olan yerleşim politikası ile genişlemeye devam etmektedir. Bu durum da İsrail'in karşılıklı ekonomik bağımlılık sürecini benimsemediğini ortaya koymaktadır.

Sonuç

İsrail ile Filistin arasında uzun yıllardır devam eden çatışma ortamı, Ortadoğu'nun

kronikleşmiş sorunlarından biri haline gelmiştir. Bu çalışma mezkûr çatışma ve gerginlik atmosferinin karşılıklı ekonomik bağımlılık inşası ile çözülüp çözülemeyeceğini irdelemiştir. Bu çalışma temel olarak İsrail ve Filistin taraflarını barış sürecini kabul etmeye iten nedenler nelerdir? Bahsi geçen süreç, karşılıklı ekonomik bağımlılığın kurulma aşamaları çerçevesinde İsrail ile Filistin arasında pratikte nasıl işlemiştir? Barış tesisi bağlamında amaçlanan hedeflere neden ulaşılamamıştır? gibi araştırma sorularına cevaplar üretmiştir. Buna göre çalışma bölgenin geleneksel bir meselesi olan İsrail-Filistin sorununu karşılıklı ekonomik bağımlılık perspektifinden incelemiştir. Böylece çalışma temelde çatışma, ihtilaf veya gerilim halinde olan aktörler arasında ekonomik ve ticari karşılıklı bağımlılık inşa edilmesi halinde nasıl bir durumun ortaya çıkacağını test etmiştir. Bu anlamda 1993 ile 2000 yılları arasında İsrail-Filistin arasında inşa edilmeye çalışılan barış süreci neo-liberal kurumsalcılık teorisi ile ele alınmıştır. Her ne kadar taraflar arasında karşılıklı ekonomik bağımlılığın aşamaları (iş gücü- fonksiyonalizm, kurumsal anlaşmalar, iç içe geçme ve entegrasyon) hayata geçirilmiş olsa da siyasi ve askeri çatışmaların sonlandırılması gibi hedeflere beklenildiği gibi erişilememiştir. Söz konusu durum diğer bir ifade ile karşılıklı ekonomik bağımlılığın tam anlamıyla tesis edilememesinin temel nedenleri, İsrail'in güvenlikçi politikaları, ekonomik iş birliği sürecinin Filistin aleyhine hiyerarşik bir düzen kurması ve İsrail iç siyasetindeki radikal aktörlerin etkisi şeklinde sıralanabilir. Dolayısıyla 1993-2000 arası İsrail-Filistin arasında yaşanan ekonomik yakınlaşma süreci çatışma ve gerilim ortamının sonlanması noktasında başarılı sonuçlar üretmemiştir. Karşılıklı ekonomik bağımlılığın ihdas edilmesini engelleyen son durum İsrail'in uluslararası hukuka aykırı işgal ve yerleşim politikalarının devam etmesidir.

Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Ithenticate
Etik Bildirim	itobiad@itobiad.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Yazar Katkıları	Çalışmanın Tasarlanması: 1. Yazar (%60), 2. Yazar (40) Veri Toplanması: 1. Yazar (%60), 2. Yazar (40) Veri Analizi: 1. Yazar (%60), 2. Yazar (40) Makalenin Yazımı: 1. Yazar (%60), 2. Yazar (40) Makale Gönderimi ve Revizyonu: 1. Yazar (%50), 2. Yazar (50)

Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks	Yes - Ithenticate
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	itobiad@itobiad.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Author Contributions	Design of Study: 1. Author (%60), 2. Author (%40) Data Acquisition: 1. Author (%60), 2. Author (%40) Data Analysis: 1. Author (%60), 2. Author (%40) Writing up: 1. Author (%60), 2. Author (%40) Submission and Revision: 1. Author (%50), 2. Author (%50)

Kaynakça / References

- Alassouli, H. (2020). *Filistin ve İsrail Tarihi*. Gaza: Batel.
- Alashal, Abdullah. (2010). *Uluslararası Hukukta Gazze Soykırımı*. Amman: Dar Al Fikr Publishing.
- Asfour, H. (2016). *Filistin: Bekletilme Listesinde Olan Bir Devlet*. Kahire: Mısır Kültür Merkezi.
- Acar, E. (2017). Neoliberalizm ve Sosyal Refah Devleti Ekseninde Üçüncü Yol Yaklaşımı. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1 (18), 251-252.
- Alkam, H. (2016). *Oslo Anlaşmaları Çerçevesinde Filistin'de Egemenlik Anlaşmazlığı*. Beyrut: Alzaytouna Araştırma ve Danışma Merkezi.
- Alsayer, D. (2022). *Pan-Arab Modernism*. Brüksel: Actar D.
- Abu Ramadan, M. (2015). *Hamas İktidarında Sosyal ve Siyasi Etkiler*. Mansura: Maktabat Jazirat Alward.
- Abu Namel, H. (2004). *İsrail Ekonomisi: Tarımsal Yerleşimden Bilgi Ekonomisine*. Beyrut: Arap Birliği Çalışmaları Merkezi.
- Abdulrahman, A. (2001). *Büyük Filistin İntifadası*. Michigan: Michigan University.
- Abu Ouda, Y. S. H. (2012). *İsrail'de Din ve Siyaset Arasındaki İlişkinin diyalektiği ve Hesap Verebilirlik Eğilimleri Üzerindeki Etkisi*. Gazze: Alazher Üniversitesi Ortadoğu Çalışmaları Enstitüsü. (Yayınlanmamış Doktora Tezi).
- Bilgi ve Arşiv Birimi. (2009). *Filistin Ansiklopedisi*. Beyrut: Alzaytouna Araştırma ve Danışma Merkezi.
- Burchill, S. Linklater, A. Devetak, R. Donnelly, J. Nardin, T. Paterson, M. Smit, C. R. True, J. (2012). *Uluslararası İlişkiler Teorileri*. (A. Aslan, M. A. Ağcan, Çev.). İstanbul: Küre Yayınları.
- Bilgi ve Arşiv Birimi. (2018). *Filistin Bilgi Tarihi*. Beyrut: Alzaytouna Araştırma ve Danışma Merkezi.
- Çınkara, G. (2023a), Mapping the Genesis of the Abraham Accords Elite Preferences, Rising Nationalism, and the Quest for Political Stability, *Insight Turkey*, 25 (2), 63-76.
- Çınkara, G. (2023b), Türkiye'de Politik Elitlerin Dönüşümünde Milliyetçiliğin Jeopolitik Çerçevesi: Hafıza, Kimlik ve Mekân, *Akademik Hassasiyetler*, 10 (21), 549-581.
- Dedeoğlu, B. (2003). *Dünden Bugüne Avrupa Birliği*. İstanbul: Boyut Kitapları.
- Dış Ekonomi İlişkiler Kurulu (DEİK). (2020). Filistin Bilgi Notu. Erişim Adresi: <https://www.deik.org.tr/uploads/filistin-bilgi-notu-eylul-22.pdf>
- Dar Alahram. (1997). *Alahram Aliqtisadiyah*. Kahire: Dar Alahram.
- Filistin Bilgi ve Haber Ajansı (Wafainfo). Taba Anlaşması. Erişim adresi:

https://info.wafa.ps/ar_page.aspx?id=4891

Filistin Davası Ansiklopedisi (Palquest.org). 04/05/1994 Gaza – Eriha Anlaşması. Erişim Adresi: <https://www.palquest.org/ar/historictext/9689/-عزّة-ومنطقة-في-قطاع-الحكم-الذاتي-تنفيذ-اتفاق> أريحا

Filistin Milli Ekonomi Bakanlığı (Mne.gov). Ekonomik Durum. Erişim Adresi: <https://www.mne.gov.ps/ministry.aspx?NewsId=2161#>

Filistin Hakları Merkezi (Btselem). (2001). İsrail İçinde Çalışan Filistinliler İşçilerle İlgili Rapor. Erişim Adresi: <https://btselem.org/arabic/workers>

Filistin Dışişleri Bakanlığı (MOFA). (2009). Filistin Tarihi Özeti. Ramallah: Filistin Dışişleri Bakanlığı.

Farsakh, L. (2010). *İsrail’de Filistinli İşçiler ve Filistin Devleti Projesi 1967-2007*. Aman: Filistin Demokrasi Araştırmaları Enstitüsü.

Gürkaynak, M. Yalçiner, S. (2009). Uluslararası Politikada Karşılıklı Bağımlılık ve Küreselleşme Üzerine Bir inceleme. *Uluslararası İlişkiler Akademik Dergisi*, 16 (23), 74-75.

Hoffman, S. (1970). *Conditions of World Order*. Virginia: Virginia University.

Keohane, R.O. Nye, J. S. (1989). *Power and Interdependence*. Boston: Little, Brown, and Company.

Kotlowski, D. J. (2000). *The European Union from Jean Monnet to The Euro*. Ohio: Ohio University Press.

Memiş, E. (2002). *Kaynayan Kazan: Ortadoğu*. Konya: Çizgi Kitapevi Yayınları.

Milner, H. V. Moravcsik, A. (1994). *Power, Interdependence and Nonstate Actors in World Politics*. New Jersey: Princeton University Press.

Mitrany, D. (1975). *The Functional Theory of Politics*. London: London School of Economics and Political Science.

Maruf, A. (2000). *Barack ve And Peace*. Alqatif: Dar Al-Muntazar.

Özkoç, Ö. (2009). Savaş ve Barış: Doksanlı Yıllarda Filistin – İsrail Sorunu. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 13 (64), 179-180.

Pulat, A. (2018). Karşılıklı Bağımlılık Açısından Türkiye – İran Ekonomik İlişkileri. *İran Çalışmaları Dergisi*, 1 (2), 98.

Paltoday. (2016). İsrail FÜO’ye Yaptırım Uyguladı. Erişim Adresi: <https://paltoday.ps/ar/post/225338/السلطة-جديدة-ضد-عقوبات-ستتخذ-إسرائيل-سنتخذ-عقوبات-جديدة-ضد-السلطة>

Rosecrance, R. (2012). *History and Neorealism*. Cambridge: Cambridge University Press.

Rasmus, J. (2020). *The Scourge of Neoliberalism*. Atlanta: Clarity Press.

Rivera, S. (2004). *Treaties and Resolutions*. Minneapolis: ABDO Books.

- Serdar, İ. (2015). Neorealizm, Neoliberalizm, Konstruktivizm ve İngiliz Okulu modellerinde Uluslararası Sistemsel Değişikliklere Bakış. *The Journal of Europe*, 64 (39), 14.
- Saleh, M.M. (2012). *Filistin Davası: Tarihsel Geçmişi ve Güncel Gelişimi*. Beyrut: Alzaytouna Araştırma ve Danışma Merkezi.
- Saleh, M.M. (2015). *Filistin Ulusal Yönetimi: Performans Üzerine İnceleme 1994-2013*. Beyrut: Alzaytouna Araştırma ve Danışma Merkezi.
- Topuz, Z. Ç. Arafat, M. (2023). Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi Kararlarının Filistin-İsrail Barış Sürecine Etkisi. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 78 (2), 370.
- Yıldırım, Y. (2015). Richard Rosecrance'nin Sistem Modeli Perspektifinden Soğuk Savaş Sonrası Uluslararası Sistemin Analizi. *U.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8 (2), 189.
- Zantouni, J. (2013). *Siyonistler Topluluğu ve ABD ile Olan İlişkileri*. Rabat: Baheth Araştırmalar Merkezi.
- Werman, O. Kaunert, C. (2023). *Israel: National Security and Securitization*. New York: Springer International Publishing.